

Artūrs Tomsons

LIECĪBAS PAR ZIRGU BRUŅĀM CĒSU PILS ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Cēsu viduslaiku pili ilggadēju izrakumu laikā iegūts daudzskaitlīgs un unikāls arheoloģiskais materiāls. To veido liecības par jau 13. gadsimta sākumā celtās pils iemītnieku ikdienu, sadzīvi, saimniecību un galvenokārt par pašu pili kā militāri un stratēģiski spēcīgāko Livonijas nocietinājumu un kopš 15. gadsimta – ordeņmestru rezidenci. Tas atspoguļojas plašajā ar militāro sfēru saistīto atradumu klāstā – tie ir gan ieroči, gan aizsardzības bruņojums un tā fragmenti. Pils kopš 18. gadsimta sākuma atrodas drupu stāvoklī. 1974. gadā sākti pils arheoloģiskās izpētes darbi. Būtiskas arheoloģiskās liecības par pils iemītniekiem un to sadzīvi iegūtas 1577. gadā uzspridzinātā pils rietumu korpusa drupās. Darbs pie šī materiāla sistematizācijas un analīzes turpinās.

Cēsu viduslaiku pili iegūts liels daudzums aizsardzības bruņojuma elementu – tie ir gan riņķišu bruņukreklu fragmenti, gan atsevišķas plāksņu bruņas un to detaļas, kas iegūtas visā Cēsu pils teritorijā.

Atsevišķu un retu aizsardzības bruņojuma kategoriju veido zirgu bruņas (angļu *barding*, *horse armour*; vācu *Pferderüstung*; krievu конский доспех).

Dažādi zirgu pasargāšanai kaujas laukā domāti aizsardzības bruņojuma elementi ir zināmi jau antīkajā pasaulē, vismaz no trešā gadu tūkstoša priekš Kristus Senajā Divupē (Demmin 1893, 182), Persijā, Senajā Grieķijā, Romas impērijā (Schuckelt 2014, 12), vēlāk Bizantijā u. c.

Sākotnēji zirgu bruņas izgatavotas no auduma, bruņu riņķišu pinuma, bet vēlāk no bruņu plāksnēm. Cēsis iegūtie zirgu bruņu fragmenti ir saistāmi tieši ar plāksņu bruņām (angļu *Plate armour*; vācu *Plattenrüstung*; krievu латный доспех).

Sākot ar 11. gadsimtu, sāka nostiprināties bruņniecība kā kārta, kuras nozīmes pieaugumu sekmēja arī tehnoloģiskie jauninājumi, kas skāra tieši zirglietas, pilnveidojoties segliem un kāpšļiem. To plašāks lietojums jātniekam ļāva noturēties zirga mugurā arī pēc stiprāka trieciena saņemšanas.

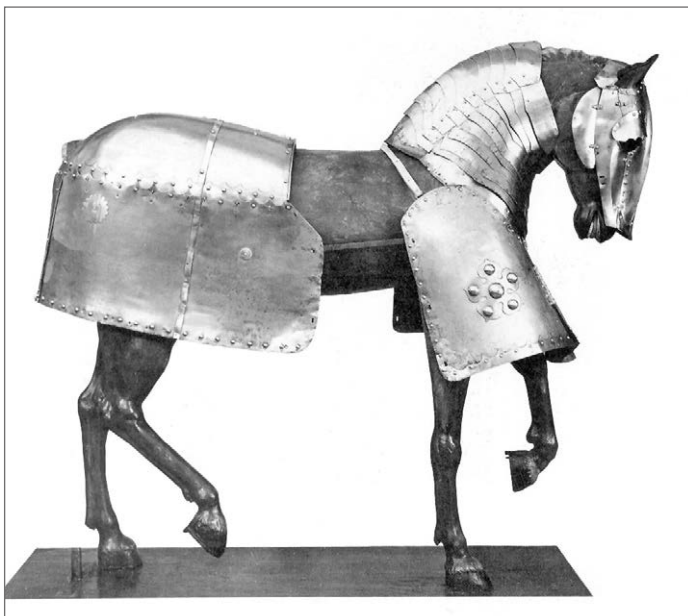
Bruņniecības nostiprināšanās pirmajos gadsimtos bruņu zirgu aizsardzībai vēl nebija. 12.–13. gadsimtā pārsvarā vēl sastopams no auduma izgatavots pārklājs – zirgu sega. Vēl 14. gadsimtā bruņas Eiropas bruņinieku zirgiem ir ļoti reti sastopamas. Zirgus kaujaslaukā sargāja arī zināms goda kodekss.

Zirgu bruņu gatavošanas no metāla plāksnēm straujāku un plašāku attīstību ietekmēja Simtgadu karš 14.–15. gadsimtā, kad daudzo kauju laikā Francijas kaujaslaukos – pie Kresi, pie Azenkūras u. c. – gāja bojā tūkstošiem zirgu. Tāpat aizsardzības bruņojuma pilnveidošanos sekmēja bruņinieku turnīru popularitātes pieaugums. 15. gadsimta vidū tradicionālā turnīru norise dažādojās, tas ietekmēja arī tradicionālā aizsardzības bruņojuma formas (Бехаим 1995, 388).

14. gadsimta beigās vēl lietoti zirgu bruņutērpi, kas izgatavoti no metāla riņķīšiem (Бехаим 1995, 164), bet jau 15. gadsimta vidū parādās no viengabala plāksnēm izkalti zirgu bruņu komplekti, kas bija sastiprināti ar ādas siksnām. Viens no agrākajiem šāda veida risinājumiem, kas saglabāties līdz mūsdienām un apskatāms Vīnes pilsētas vēstures muzejā, ir itāļu meistara Pjēra Inocenco da Faerno (*Pier Innocenzo da Faerno*) izgatavotais zirga bruņu komplekts (1. att.).

Zirgu bruņu komplekti tika izgatavoti iepriekšējo gadsimtu stilistikā vēl 17. gadsimta pirmajā ceturksnī reprezentācijas vajadzībām dažādu karaļnamu pārstāvjiem (Pyhrr 1999, 287).

Pašlaik lielākās vēsturiskās zirgu bruņu kolekcijas atrodas Mākslas un vēstures muzejā (*Kunsthistorisches Museum*) Vīnē, Austrijā; Britu muzejā un Vollesa kolekcijā (*Wallace collection*) Londonā un Karaliskajā ieroču krātuvē (*Royal Armouries*) Lidsā, Lielbritānijā; Armijas muzejā (*Museum de l'Armee*) Parīzē, Francijā; Karaliskajā ieroču krātuvē (*Armeria Reale*) Turīnā, Itālijā; Valsts Ermitāžā Sanktpēterburgā, Krievijā; Filadelfijas Mākslas muzejā un Metropolitēna mākslas muzejā Ņujorkā, ASV.

1. att. Zirga bruņas no Itālijas.
15. gs. 50.–60. gadi
(Edge/Paddock 1988, 125)

Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā identificēti no dzelzs plāksnēm meistarīgi izkalti zirgu galvu bruņu (angļu *Chanfron*; franču *Chamfon*, *Chanfrein*; vācu *Rosstirn*) fragmenti. Turpmāk rakstā pieņemts latviskojums no angļu/franču termina – šanfrons.

Kopumā Cēsu pils materiālā iegūtas liecības par vismaz četrām zirga galvas bruņām, kas pārstāv divus dažādus tehnoloģiskos risinājumus. Divi šanfroni bijuši veidoti, izcērtot tukšumus plākšņveida kaluma virsmā. Šāds ažūrs izstrādājuma veids ievērojami atviegloja bruņu kopējo svaru.

Divi šanfrona fragmenti Cēsu pilī atrasti 1987. gadā kā savrupatradumi netālu no C izrakumu laukuma (rietumu korpusa ārpusē) pavasara talkas laikā (II att.). Vairāki šī paša tipa šanfrona gabali (III att.), tai skaitā fragments ar heraldisko vairodziņu (IV att.: 2), 2004./2005. gadā iegūti rietumu korpusa trešās pagrabtelpas izrakumos. Tas norāda, ka šādi šanfroni ar izcirtumiem to virsmā Cēsu pilī bijuši vismaz divi.

Analoģisks šanfrons, kam svāra samazināšana risināta, virsmā izcērtot ažūrus atvērumus, glabājas Polijas armijas muzejā (2. att.).

Nosacīta analogija, zirga bruņu svāra samazināšanai veidojot ažūru virsmu, izmantojot sakniedētas sloksnes, zināma no Malborkas pils muzeja, kur saglabājusies zirga muguras aizmugures bruņu daļa. Šis bruņas tiek uzskatītas par izgatavotām Norimbergā, Vācijā (inv. Nr. MWP 50328).

Domājams, ka ar zirgu bruņām varētu būt saistītas arī vairākas citas Cēsu pils arheoloģiskās izpētes gaitā iegūtās bruņu plāksnes ar to virsmā izveidotiem dažādu formu izcirtumiem (VI att.).

Redzams, ka šanfroni varēja būt izgatavoti no atsevišķām plākšņveida daļām, kam ar kniedēm piestiprināti zirga purna pagarinājuma aizsardzības elementi. Šāda atsevišķa pieres daļai domāta plākšņveida detaļa salocītā veidā atrasta arī Cēsu pilī. Tā iegūta 1986. gada izrakumos C laukuma 2. kārtā (I att.: 2). Par šādu atsevišķu kalnu plākšņveida

2. att. Šanfrons, Vācija. 16. gs. 1. ceturksnis.
Polijas armijas muzejs, inv. Nr. 243x
(Żygulski 1982, 152)

detaļu savienošanu lielāku virsmu aizsardzībai liecina atradumi daudzviet. Piemēram, no vismaz astoņām savienotām daļām smalki veidotas zirga galvas bruņas ap 1515. gadu izgatavojis ieroču kalējs Jorgs Coisenhofers (3. att.). Detaļu sakniedēšana, savienojot pieres un purna daļu, izmantota šanfronam, kas glabājas Polijas armijas muzejā Varšavā (Žygulski 1982, 148, 149).

Izrakumu gaitā Cēsu pili iegūti arī atsevišķi zirga ausu aizsardzībai domāti bruņu plāksņu elementi, kas sākotnēji bijuši piekniedēti galvas bruņu centrālajai daļai (vācu *Muscheln*). Ausu bruņas literatūrā tiek minētas kā “ausu caurulītes”, kas gan tikai daļēji atspoguļo to formu, kura var būt visai dažāda (Бехаим 1995, 165). Šanfronam piekniedētie ausu aizsardzības elementi parasti ir griezumā pusapaļi un to aizmugures daļa – vaļēja. Cēsu pili zināmi kopumā pieci ar zirga ausu bruņām saistāmi atradumi. Viens no tiem saglabājies piekniedēts pie šanfrona (I att.: 1), bet četri atrasti atsevišķi (V att.). Tipoloģiski tie pieskaitāmi vismaz diviem dažādiem tiptiem.

Pirmajam tipam piederīgie ausu bruņu elementi ir samērā vienkārši veidoti, aptuveni U veida formā, to aizmugure – vaļēja, apakšpuse – atlocīta piekniedēšanai pie pieres bruņām. Viens šāds elements saglabājies pie no viengabala plāksnes kaltā šanfrona pieres daļas (I att.: 1). Visticamāk, šim pašam galvas bruņu komplektam bijis piederīgs ausu bruņu eksemplārs, kurš atrasts 1986. gada izrakumos C laukuma 2. kārtā un kura garums sasniedz 13–17 centimetrus, tā platums pie pamatnes saglabājies 10,5 centimetri, bet sākotnēji bijis ap 11 centimetriem (V att.: 1).

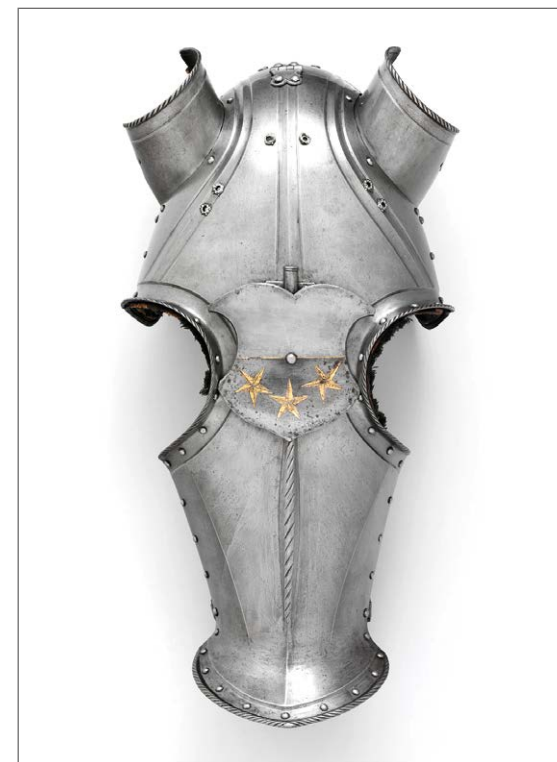
3. att. Zirga bruņu komplekts.
Vācija, 16. gs. sākums.
Drēzdenes muzejs, inv. Nr. HMD: M 96
(Schöbel/Schaal 1981, 78)

Citam tipam piederīgs zirga ausu bruņu elements atrasts 1985. gada izrakumos C laukuma 2. kārtā (V att.: 2), līdzās iepriekš aprakstītajam eksemplāram. Tas veidots rūpīgāk, pirms gala paplatinājuma figurāli ielocīts un sasniedz garumā 13,5–20,5 centimetrus, bet platumā pie pamatnes – 10 centimetrus. Zirga ausu bruņu elementam saglabājusies arī dzelzs kniede ar bronzas galvas pārklājumu. Šāda ausu forma redzama jau pieminētajam Polijas armijas muzejā esošajam šanfronam no Vācijas, kas datējams ar 16. gadsimta pirmo ceturksni (2. att.).

Iepriekš aprakstītajam tipoloģiski tuvas formas zirga bruņu auss fragments ar līdzīgi veidotām kniedēm atrasts arī vēlāk, 2005. gada izrakumos rietumu korpusā kopā ar ažūrā šanfrona fragmentiem un glabājas Cēsu muzejā (V att.: 4). Turpat rietumu korpusa trešajā pagrabtelpā 2004. gadā atrasts vēl viens līdzīgas formas zirga bruņu auss elements (V att.: 3).

Pēc atsevišķiem fragmentiem rekonstruēt šādu no daudziem elementiem sastāvošu bruņojuma kompleksu ir grūti, tomēr aprēķinus atvieglo tādu elementu atradumi, kuri katrā bruņu komplektā bijuši tikai vienā eksemplārā – tie ir šanfronam piestiprinātie heraldiskie vairodziņi. Kopumā Cēsu pils arheoloģiskajā materiālā zināmi četri šādi vairodziņi (II att.: 1; IV att.), kas ļauj konstatēt, ka Cēsīs varētu būt bijuši lietojumā vismaz četri zirgu bruņu komplekti.

Heraldisko vairodziņu analogijas rāda, ka tiem varēja būt gan gravēti, gan dažādu metālu inkrustēti rotājumi. Vienam Cēsu pili atrastajam heraldiskajam vairodziņam

4. att. Šanfrona detaļa ar heraldisko
vairodziņu. Vācija, 16. gs. 40. gadi.
Metropolitēna muzejs, inv. Nr. 14.25.1644
(www.metmuseum.org/toah/images/hb/hb_14.25.1644.jpg)

(IV att.: 3) redzami trīs no bronzas gatavoti zvaigžņveida rotājumi. Priekšmets atrasts E laukumā (rietumu korpusa ārpusē) 1988. gada izrakumos. Katra rotājuma "staru" skaits atšķiras (6, 7, 8). No bronzas veidoti zvaigžņveida rotājumi pie šanfrona piestiprinātajam heraldiskajam vairodziņam zināmi ASV Metropolitēna muzeja krājumā esošajam šanfronam (4. att.).

Figurāli veidota zvaigzne, kas kā atsevišķs elements pievienota zirga galvas bruņām, redzama Vācijā izgatavotā bruņu komplektā (Pyhrr *et al.* 2005, 25). Zvaigzne ir uzskatāma par vienu no Svētās Jaunavas Marijas simboliem, tās kults ordeņa ideoloģijā ieņēmis būtisku vietu, tādēļ šī simbola izmantošana nav pārsteidzoša. Protams, individuālie ģerboņi ir tēma atsevišķai analīzei.

Heraldiskais vairodziņš bez rotājumiem kā savrupatradums atrasts 1987. gada izrakumu laikā no D laukuma (rietumu korpusa ārpusē) izmestajā zemē (IV att.: 1). Tā virsma ir gluda, tas nozīmē, ka ģerboņa elementi varētu būt bijuši krāsoti un tāpēc nav saglabājušies.

Arheoloģiskā materiāla labāka interpretācija iespējama, saistot to ar rakstītajiem avotiem. Šajā gadījumā noderīgs ir Cēsu pils 1451. gada vizitācijas protokols, kurā tiek uzskaitīti ordeņbrāļi (*Heren*), kā arī tiem piederošās bruņas un zirgi: "Landfogts Johans no Velpendorfas no Minsteres bīskapijas ar 9 zirgiem un bruņām 6 vīriem, Johans no Ašgebirgas no Minsteres bīskapijas ar 2 zirgiem, Maršalks Bertolds no Bredenalas no Lipes grāfistes ar 4 zirgiem un bruņām 3 vīriem, [...] Eberhards Lape no Rūras no Markas zemes ar 2 zirgiem un bruņām 1 vīram [...] (LUB 1905, 127). Protokolā minēts arī ievērojams Cēsu pili esošo bruņu daudzums: "900 vīriem riņķu un plāksņu bruņas" (LUB 1905, 127).

1555. gadā veidotajā Livonijas ordeņa piļu un pārvaldnieku sarakstā, kas tapis bruņošanās laikā pret arhibīskapa koadjutoru, pieminēts, ka kopā ar dižciltīgajiem Cēsis ordeņa karaspēkam varēja nodrošināt 300 jātniekus, un pili atradās mestrs Heinrihs fon Gālens ar minētajiem 300 jātniekiem (Hartmann 2008, 190).

Rakstītās ziņas par Vācu ordeņa apgādi ar bruņām, īpaši zirgu bruņām, sākot ar 15. gadsimtu, liecina, ka tām pieeja bijusi tikai ordeņa galvenajām amatpersonām. Piemēram, 1507. gadā Paslekas (Paslēk) pili Mazūrijā glabājušies tikai divi zirgu bruņu komplekti (Nowakowski 1994, 106).

Zirgu bruņas ir viens no sava laikmeta spilgtiem materiālās kultūras simboliem, to izgatavošana bija darbietilpīga, tās tikušas gatavotas pēc konkrēta pasūtījuma un līdz ar to bijušas ekskluzīvas. Tas ļauj Cēsu pils atradumus ar samērā augstu ticamības pakāpi saistīt ar ordeņa eliti; to netieši apliecina augstdzimušu un turīgu ordeņbrāļu uzturēšanās pieminēšana un uzskaitīšana līdz ar to ekipējumu Cēsu pili jau 15. gadsimta otrajā pusē. Analogiju materiāls ļauj lielāko daļu Cēsu zirgu bruņu atradumu saistīt ar vācu zemju bruņu gatavošanas tradīciju skolu un esošajā izpratnes līmenī ļauj to datēt pamatā ar 15. gadsimta beigām un 16. gadsimta pirmo ceturksni. Rakstā aplūkotas bruņas "arheologizējušās" 1577. gada notikumu rezultātā.

Zirgu bruņu izmantošana Livonijā vēl 16. gadsimtā ir spilgta ilustrācija aizejošajam laikmetam un bruņniecībai ar tās grezno dzīvesveidu tā centrā.

ATTĒLU PIELIKUMS

I att. Zirga galvas bruņu fragmenti

1 – VI 213: bez numura; 2 – VI 213: 5389

R. Kaniņa foto, 2017

II att. Zirga galvas bruņu fragmenti

1 – VI 213: 5688; 2 – VI 213: 5687

R. Kaniņa foto, 2017

III att. Zirga galvas bruņu fragmenti

1–4 – CVMM, CM ZP 36349; 5 – CVMM, CM ZP 36211; 6 – CVMM, CM ZP 36251

J. Viksnas foto, 2017

IV att. Heraldiskie vairodziņi no zirga galvas bruņām

1 – VI 213: 5927; 2 – CVMM, CM ZP 36349; 3 – VI 213: 6793

R. Kaniņa (1, 3) un J. Viksnas (2) foto, 2017

V att. Ausu aizsardzības elementi no zirga galvas bruņām

1 – VI 213: 5381; 2 – VI 213: 4779; 3 – CVMM, CM ZP 36105; 4 – CVMM, CM ZP 36349

R. Kaniņa (1, 2) un J. Viksnas (3, 4) foto, 2017

Artūrs Tomsons

ELEMENTS OF BARDING IN THE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL OF CĒSIS CASTLE

Summary

The many seasons of excavation at Cēsis Castle have yielded archaeological material unique in Latvia. It contains pieces of evidence about the daily lives, household and economic activities of the castle's inhabitants, but first and foremost – about the castle itself, as the most important in terms of military strategy and the strongest fortification in Livonia – the residence of the Livonian masters. This aspect is reflected in the broad range of finds related to the military sphere: both weapons and armour. Much of this material has not yet been analysed and researched in detail. The armour finds to date consist mainly of ring-armour and plate-armour components, but a rare type of plate armour – barding (armour for horses) – holds a special place.

Different armour components for the protecting horses on the battlefield were already known in the ancient world: in Persia, the Roman Empire, later in the Byzantine Empire, etc. Yet in medieval Europe, in the early centuries of the development of chivalry, there were practically no barding or horses wore very thin armour. The manufacturing of barding from metal plates received an impetus during the Hundred Years War in the 14th-15th centuries, when thousands of horses perished on the battlefields of numerous conflicts in France.

In the archaeological finds at Cēsis Castle, the range of the barding components identified mostly consists of fragments of skilfully wrought horse head-armour (chamfron). Components of armour plate for the protection of horse's ears, fastened with rivets to chamfrons, have also been found. It is difficult to reconstruct complete barding sets based on individual fragments of components, but some specific components help in the calculation of the number of sets as there is only one per set – the small heraldic shields (rondel) that were fastened to chamfrons and are sometimes found separately. Altogether, four such shields have been identified, enabling the conclusion to be drawn that at least four sets of barding were in use in Cēsis Castle.

The material from analogous finds in neighbouring countries enables most of these finds to be associated with German school of armour manufacturing and to date them to the first quarter of the 16th century; the Cēsis artefacts were most likely deposited in the ground as a result of the events of 1577.

Analogies identified in the armour collections of neighbouring countries allows us to draw the conclusion that such equipment was extremely exclusive and thus, these finds can, with certainty, be associated with the elite of the Teutonic Order.

VI att. Varbūtēji zirgu bruņu fragmenti

1 – VI 213: 9136; 2 – VI 213: 4796; 3 – VI 213: 8878; 4 – CVMM, CM ZP 36308;

5 – CVMM, CM ZP 36247; 6 – CVMM, CM ZP 36253

R. Kaniņa (1–3) un J. Viksnas (4–6) foto, 2017

AVOTI UN LITERATŪRA

- Demmin 1893 – *Demmin A.* Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. – Leipzig, 1893.
- Hartmann 2008 – *Hartmann S.* Herzog Albrecht von Preussen und Livland (1560–1564): Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den ostpreußischen Folianten. – Köln, 2008.
- LUB 1905 – Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. – Riga, 1905, Bd. XI.
- Nowakowski 1994 – *Nowakowski A.* Arms and Armour in the Medieval Teutonic Order's State in Prussia. – Łódź, 1994.
- Pyhrr 1999 – *Pyhrr S. W.* Ancient Armour and arms recently received from Spain. Eusebio Zuloaga, Henry Lepage and the Real Armeria in Madrid. // *Gladius XIX*. – 1999, pp. 261–290.
- Pyhrr *et al.* 2005 – *Pyhrr S. W., LaRocca D. J., Breiding D. H.* The Armored Horse in Europe: 1480–1620. – London, 2005.
- Schuckelt 2014 – *Schuckelt S.* Evidence for horse armour in the Roman Army and the use of chamfrons by the Roman Cavalry. – Chardiff, 2014.
- Żygulski 1982 – *Żygulski Z.* Stara broń w polskich zbiorach. – Warszawa, 1982.
- Бехаим 1995 – *Бехаим В.* Энциклопедия оружия. – Санкт-Петербург, 1995.

UDK 904(474.365)
Ce898

CĒSU PILS RAKSTI I

Sastādītājs *Gundars Kalniņš*
Korektore *Ieva Zarakovska*
Tulkotāja *Eva Eihmane*
Tulkojumu korektors *Juris Beņķis*
Rakstu ievadattēli *Gatis Indrēvics*
Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Sastādītājs pateicas par palīdzību izdevuma sagatavošanā:
Evai Eihmanei, Ievai Kalniņai, Alenam Opoļskim, Zigrīdai Apalai,
Annai Veidemanei, Laimdotai Kalniņai, Aijai Ceriņai, Līgai Eglītei,
Ievai Pļaviņai, Jānim Liepkalnam un Lienei Dāboliņai.

Izdevums sagatavots ar Valsts kultūrkapitāla fonda
un Cēsu novada pašvaldības finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-8685-0-4

© Rakstu autori, 2017
© Cēsu pils saglabāšanas fonds, 2017

Izdevējs *Cēsu pils saglabāšanas fonds*
Iespiests un iesiets *SIA "Dardedzes hologrāfija"*